

27. évf. 4. sz. 1980. április

Tudományos és Műszaki Tájékoztatás

EGY JÓ SZABVÁNY HIBÁIRÓL

Domanovszky Ákos

A Könyvtári Figyelő hasábjain a könyvek bibliográfiai leírásának új magyar szabványához [1] (a továbbiakban: a szabvány) kapcsolódóan már több cikk jelent meg. De olyan még egy sem, amely e szabvány egyes rendelkezéseit elemző vizsgálatnak vetette volna alá. Ezúttal ennek a feladatnak a megoldásához kívánok hozzájárulni.

Cikkem címe paradoxnak hathat, de mégsem az. *Egészében a szabványt valóban jónak tartom: jó ügyet szolgál, általában jól.* E pozitív véleményem ellenére mondanivalóm itt mégis majdnem teljes egészében kritikai jellegű lesz. Amit a szabvány jól csinál, azt köztudomásúlag túlnyomó részben az ISBD/M/-ből veszi [2]. Ahol az utóbbi ellenére csinál valamit jól, azt természetesen ki fogom emelni. Ahol viszont a dicséret alapjában véve az ISBD/M/-nek szólna, ott azt megtakaríthatjuk magunknak: a téma ma már nemzetközileg kimerítettnek tekinthető.

Nem így a hibák témája – erről kevés szó esett eddig. Pedig hibák vannak már az ISBD/M/-ben is; s ezeknek egy jó részét a szabvány is átvette, hol egészében, hol részleteiben, hol még el is mélyítve őket; s ezenkívül itt-ott még saját kezdeményezéséből is megtoldotta a sort. E hibák, ha nem is érintik a szabvány fundamentumát, de azért akad köztük – a kis jelentőségű részletkérdésekben elkövetettek kivételével – nem egy fontos, általános jelentőséggel bíró rendelkezés is. Szóvá tételük tehát a legkevésbé sem fölösleges akadémikuskodás.

Mindenekelőtt azért nem, mert még *könnyen korrigálhatók is akadnak közöttük.* De azért sem, mert ha a hiba az ISBD/M/ kardinális szabályai közé tartozik, és így – legalább is egyelőre – nem korrigálható, akkor sem vállalhatjuk hallgatólagosan, hanem csakis nyíltan,

tudatosítva és tudva azt, hogy szuboptimális megoldást vállalunk, kiküszöbölhetetlen részeként az árnak, amit azokért az előnyökért kell fizetnünk, amelyeknek az egységes nemzetközi szabályozás egészének az elfogadásával majdan mi is haszonélvezői leszünk. Bár témánk a magyar szabvány, mégis természetes, hogy azoknak a hibáknak a megbeszélésénél, amelyeket a szabvány részben vagy egészben az ISBD/M/-ből vett át, kritikánk éle az utóbbi, és nem a magyar szabvány ellen fog irányulni.

„Hibának” természetesen csak azt minősíthetjük, ami helyett tudunk jobb megoldást ajánlani. Azon az alapon, hogy újszerűek, szokatlanok, eddigi gyakorlatunkhoz képest változtatásokat jelentenek és ezzel áldozatot követelnek, az ISBD/M/ és a szabvány rendelkezései még nem minősíthetők hibásaknak.

Nem könnyű ugyan, például, belenyugodnunk a *kettőspontnak* a magyar helyesírás gyakorlatától erősen eltérő használatába, vagy a *dőlt vonaléba*, amely egészen bizonyosan nagyon sokáig zavarni fogja könyvtárlátogatóink jó részét. De hibáknak mégsem minősíthetjük e rendelkezéseket. Az ISBD/M/ második fő tartópillére (az első, mint tudjuk, a leírás tartalmának, kötelező és megengedett elemeinek és ezek sorrendjének a rögzítése) egy *új jelrendszer kiépítése*, amely nagyon szellemesen könnyíti meg az egyes adatelemek fajtájának, jelentésének a felismerését – tehát az eligazodást a leírásban. A kettőspont új szerepe és a dőlt vonal ennek a tartópillérnek integráns, nélkülözhetetlen része, amely helyett jobb megoldást, amely mentes az idegenszerűség, a szokatlanság hátrányától, ajánlani nem tudunk. Nincs más út hát, mint helyeselni az ekként való szabályozást.

Az ISBD/M/ és vele együtt a szabvány ama

intézkedései között, amelyek a „hiba” fenti értelmezése alapján elhibázottnak minősíthetők, leg súlyosabb a *forrásjelzés (forrásindikáció), a forrásrangsor és a forrástíltalom szorosan összefüggő szabálycsoportja*. Ez, ha a két szabályzatnak nem is a legalapvetőbb, de mindenesetre a központi jelentőségű szabálykomplexumai közé tartozik. Mondanivalóm központi tárgya éppen ennek a szabálykomplexumnak a kritikája lesz; s ehhez csak függetlenül fűzöm hozzá a két szabályzat néhány olyan kisebb jelentőségű rendelkezésének megemléztetését, amely helyett, nézetem szerint, szintén lehetne jobbat találni.

Forráskategóriák

Akármit keres az olvasó a leíró katalógizálás három fő kategóriába sorolható tárgyai közül – akár egy különálló meghatározott könyvet; akár egy művet, ennek egy tetszőleges vagy az adott könyvtárban meglevő valamennyi kiadását; akár egy szerzőnek az ugyanitt rendelkezésre álló egész produkcióját, oeuvre-jét –, mindig elég gyakori, hogy a keresésnél *nem egy bibliográfia leírásából, hanem egy bizonyos könyvnek az ismeretéből indul ki*. Nyilvánvalóan azért, mert már látta e könyv címlapját, vagy pedig alaposabban szemügyre vette már az egész könyvet, s most arra számít, hogy az így szerzett ismeretei alapján föltétlenül meg is találja a leíró katalógusokban azt, amit keres. Ez az igénye teljesen jogos. A leíró betűrendes katalógusnak nemcsak az első, hanem mind a három alapfunkciója megköveteli, hogy minden egyedi könyv leírása lehetőleg pontos képet adjon magáról a leírt könyvről, jól „tükrözze” ezt, és ne hagyjon kétséget aziránt, hogy melyik egyedi könyvnek a leírása.

Az eszközök között, amelyeket a címleírás ennek a feladatának, a leírt könyv azonosítása megkönnyítésének, biztonságának az érdekében felhasznál, fontos szerepet játszik a leírásban szereplő adatelemek forrásának a megjelölése, a *forrásindikáció*. Feladata az, hogy semlegesítse a különböző mértékben rejtett forrásból merített adatoknak az azonosítást akadályozó, megnehezítő hatását. A könyvnek csak a címlapját ismerő olvasót megzavarhatja a címlapon nem szereplő adatnak a megjelenése a címleírásban: *kételyt ébreszthet benne az iránt, hogy a leírás valóban azé a könyvé-e, amelyet keres*. Ezt a kételyt van hivatva elhárítani annak a jelölése a leírásban, hogy az adat a könyv címlapján nem szerepel. Emellett minden leírásban két különböző tárgyra vonatkozó és ezen az alapon két különböző /3/ kategóriába tartozó információk fonódnak össze egyetlen egységgé: *a leírt könyvre és a benne foglalt műre vonatkozó*. A leírásban megjelenő adatok túlnyomó része egyszerre nyújt információt mindkettejükről. A

cím például a könyvben foglalt mű tartalmáról és többnyire jellegéről, színvonaláról, irányzatáról is ad tájékoztatást; emellett azonban egyúttal a könyv anyagi összetevőjének, a könyvnek nevezett anyagi jelenségnek is az egyik legfontosabb jellemzője, legmeghatározóbb materiális, látható ismertető jegye. Még a terjedelem adata sem csupán a könyv, de a mű egy tulajdonságáról is tájékoztat.

Vannak azonban a leírások adatelemei között olyanok is, amelyek az összeforrott két különböző tárgy közül csak az egyikről nyújtanak információt. A mi szempontunkból itt az a tény bír jelentőséggel, hogy olyanok is akadnak közöttük, amelyek a leírt könyvnek nem jellemzői: abban látható formában egyáltalában nem jelennek meg. A könyvön kívüli forrásból merített ilyen típusú adat azt az olvasót is megzavarhatja, aki nem csupán a könyv címlapját, hanem a könyv egészét is alaposabban ismeri; ennél tehát *annak a jelölése szükséges, hogy a könyvben nem található meg, hogy valamilyen más forrásból merítették*.

A Porosz instrukcióknak /4/ az Országos Könyvforralmi és Bibliográfiai Központ 1928. évi Katalógizálási szabályzata /5/ által nálunk is meghonosított módszere a leírás adatait aszerint, hogy forrásuk mennyire szembeszökő, illetve rejtett, három kategóriába sorolta: *a leírt könyv címlapjáról, a könyv bármely egyéb részéről és a könyvön kívüli forrásokból vett adatok* kategóriáiba. Az utóbbi két kategóriába tartozást kerek, illetve szögletes zárójelbe való foglalással jelezte.

Az ISBD/M/ *négy forráskategóriát különböztet meg*. A Porosz instrukciók második kategóriáját kettévágja; az első felébe sorolva a könyv előzékeit (a címlapot kivéve) és a kolofont, a másodikba a könyv minden egyéb részét. A kettéosztás nem látszik indokolatlannak. Kétségtelen, hogy az előzéken és a kolofonban megjelenő adatot egy adott könyvnek az ismeretéből kiinduló több kereső fogja ismerni, mint a könyvnek csak az előszavában, szövegében vagy a mellékleteiben felbukkanót. Ennek ellenére, az ISBD/M/ forrásindikációs megoldása mégsem előrelépést jelent a Porosz instrukciókhoz viszonyítva, hanem hátralépést.

Az egyik – a kisebbik – hibája az, hogy *rossz helyen húzza meg a választóvonalat két új forráskategóriája között*. A könyv borítóját, s ezzel együtt a kötését, valamint a gerincét (cover and spine) kiveszi a második kategóriából, az előzেকেkből, és a harmadikba, a szövegrészek kategóriájába sorolja be. Ez indokolatlan: a könyvnek ezeken a részein megjelenő adatok semmiel sem rejtettebbek, mint a szűkebb értelemben vett előzéken vagy a kolofonban megjelenők – ellenkezőleg, kevésbé rejtettek. Ha egyáltalában ki akarnók venni őket az előzéken és a kolofonban megjelenő adatok kategóriájából, akkor inkább arról lehetne szó, hogy ezt egy magasabb rangú kategóriába, tehát a címlap adatainak kategóriájába sorolásuk érdekében tegyék; de

semmiesetre sem azért, hogy hátrébb, az előzékekénél rejtettebb adatok kategóriájába soroljuk őket.

Ezt a hibát elsőnek az új német katalogizálási szabályzat, a *Regeln für die alphabetische Katalogisierung* (RAK) [6] ismerte fel, és ugyanakkor, amikor – nagy önmegtadással – nagyjában-egészében elfogadta az ISBD/M/-nek a hazainál jóval kevésbé sikerült forrásindikációs módszerét, azt már mégsem tudta megállni, hogy legalább ezt a másodrendű fontosságú hibáját ne korrigálja: 115. §-ában – az ISBD/M/-mel ellentétben –, a kötést és a borítófedeleket, a gerinccel együtt nem a harmadik, hanem a második forráskategóriába sorolja [7].

Az *Anglo-American cataloguing rules* (AACR) 2. kiadása [8] e pontot illetően magáévá teszi a RAK kezdeményezését, amikor a „preliminaries” meghatározásába belefoglalja a „cover”-t is – aminek a jelentése feloleli a kötést és a fűzött könyv borítófedelét, mindkettő gerinccel együtt –, és kihagyja belőle a laza védőborítót, a „separate book jacket”-et.

Ami a magyar szabványt illeti, ennek szerkesztői szerencsésen döntöttek, amikor olyan megoldást választottak, amely közelebb áll a RAK és az AACR 2. megoldásához, mint az ISBD/M/-éhez; de nem szerencsésen, amikor e két szabályzat által végrehajtott korrekciót oda módosították, hogy a második forráskategóriában csak a kötéstábla és a borítófedél „homlokoldalának” adtak helyet – kizárva innen a gerincet, a borítófedél esetleges fülét, és persze a laza védőköpenyt is. [F 3.8. §.]

Forrásosztályozás, forrásrangsor

Az ISBD/M/ forrásindikációs módszerének azonban, mint mondtunk, csak a kisebbik hibája a források második és harmadik kategóriája közötti választóvonal rosszul sikerült megvonása. Sokkal súlyosabb hiba, hogy forrásosztályozását, amelyet szükségesnek tartott ki-finomítani, ezután nem képes megfelelően kiaknázni, a tükrözés valóban hatékony eszközévé tenni.

A Porosz instrukciók háromlépcsős osztályozásukat teljes egészében hasznosították is: gondoskodtak arról, hogy a leírásokban világosan kifejezésre jusson, hogy minden egyes adatuk melyik kategóriába tartozó forrásból származik. Ezt azzal érték el, hogy a szögletes zárójel mellett a kerekkel is elsődlegesen a forrásindikáció feladatának szolgálatába állították.

Ezzel szemben az ISBD/M/ a finomabb forrásosztályozáshoz csak egy csökevényes jelzés-rendszert bocsát rendelkezésre: a zárójelek teljes mellőzése mellett egyedül a szögletes zárójel használva forrásindikátor-ként, mindössze két alternatívának a jelölésére képes. Így a továbbfejlesztett forrásosztályozást tulajdonképpen nem tudja mire használni. A megoldás, amellyel ezt az ellentmondást leplezni próbálja, egészen elhibázott.

Négy forráskategóriájának a hozzáférhetőség és a szembezőködség (visszajáról nézve e rangsort: a rejttség) egyedi foka alapján felállított rangsorát koordinálja bibliográfiai leírás-modellje 7 adatszoportjával, oly módon, hogy minél előbb áll egy adatszoport a leírás adatszoportjainak sorrendjében, annál magasabb rangú forrásban kell megtalálhatónak lennie ahhoz, hogy rejttségének a jelölését, a szögletes zárójel alkalmazását mellőzze. Így ez az alkalmazás az első adatszoportnál a legszélesebb körű: csak az elsőrangú forrásból, a címlapról vett adatok vannak kizárva a „zárójelkötelezett” körből. A második és a harmadik adatszoport adatai már akkor sem kapnak zárójel, ha egy másodrangú forrásban találhatók meg, a negyedikéi és ötödikéi akkor sem, ha egy harmadrangúban; s végül az utolsó két adatszoportban a zárójel, a forrás rejttségének a jelzése, teljesen elmarad.

Vajon mi az értelme ennek az eléggé bonyolult konstrukciónak? Nekem csak egyetlen igazolás-kísérlet lehetősége jut az eszembe: az egyes adatszoportoknak a sorrendje, a leírásban elfoglalt helye egyúttal viszonylagos fontosságukat, az általuk közvetített információk értékének a fokát is kifejezésre juttatja, s emellett az adatfajta fontosságának a csökkenésével párhuzamosan csökken rejttségük jelölésének, e rejttségre való figyelmeztetésnek a haszna, a fontossága is. Ennek a fiktív érvelés-kísérletnek a két tagja közül azonban egyik sem áll meg. Az elsőből mindössze annyi igaz, hogy a legfontosabb adatfajtákat valóban a leírás első adatszoportja foglalja magában; arról azonban már szó sem lehet, hogy további hat adatszoportjának a leírásbeli sorrendjét, helyét, bármiféle kapcsolatba hozzuk értékességük közötti különbségekkel, valamilyen fontossági sorrendjükkel. S ettől függetlenül, az az érv sem helytálló, hogy minél kevésbé fontos egy adatfajta, annál elhanyagolhatóbb a rejttségére vonatkozó információ.

Mi hát akkor a funkciója annak, hogy a szögletes zárójelnek három különböző forrásindikációs jelentést adjanak, a szögletes zárójel mellőzésének pedig négyet? A könyvtárosok – persze – meg fogják tanulni ezt a cifra új jelentés-rendszert, a könyvtárlátogatók aligha. Ők, ha nem is az idők végezetéig, de mindenesetre sokáig, a könyvtárosi tolvajnyelv egy kriptikus vagy egyszerűen értelmetlen darabját fogják látni benne, amely egyáltalában nem tartozik rájuk.

A legélesebb és a katalógushasználatban leggyakorlabb olvasó sem jöhet rá például arra, hogy annak a könyvnek, amelyről ő maga tudja, hogy a címlapján látható egyetlen impresszum-adat a megjelenés helye, a könyvtári céduláján a zárójeltelen helynév mellett ugyancsak zárójeltelenül felbukkanó megjelenési év és a kiadó szögletes zárójelbe tett neve azt jelenti, hogy az előbbi a kolofon tartalmazza, az utóbbi pedig a könyv gerincére van ráaranyozva. Arra viszont igen hamar rá fog jönni, hogy a leírásokban szögletes zárójelben megjelenő adatok közt van olyan, amely már a címlap

verzóján megtalálható, de olyan is, amelyre csak véletlenül lehet rábukkanni az előszóban, sőt még olyan is, amelynek a könyvön nyoma sincs. Mindebből általában azt a következtetést fogja levonni, hogy erre a jelle még ügyet vetnie sem érdemes.

S ebben nem is fog nagyon nagyot tévedni. Az ISBD/M/ jelhasználata nemcsak a nem-könyvtárosok szempontjából elhibázott, de informatív értéke még a könyvtárosok számára is erősen foghíjas. Van eset, amikor a tükrözés és az azonosítás szempontjából döntő fontosságú különbségeket nem regisztrál, máskor viszont elhanyagolhatókat hangsúlyoz. A borítóról vett impresszum- vagy kiadás-adatot, például, élesen megkülönbözteti a kolofonban találhatóét; viszont ugyanennél a két adatnál már semmi különbséget nem tesz a borítón való megjelenésük és a között, hogy külső forrásból kellett meríteni őket. Hol itt a logika? Az első esetben a két forrás hozzáférhetősége közötti különbség jelentéktelen, elhanyagolható – ha ugyan nem egyenesen a megfordítottja annak, amit az ISBD/M/ módszere jelez; a másodikban viszont döntő fontosságú: a könyvről magáról vett adatnak nemcsak a hitelessége nagyobb, mint a külső forrásból merítetté, hanem annak a lehetősége is kisebb, hogy az azonosítást megnehezítse, akadályozza.

Összefoglalva: azt a módot, ahogyan az ISBD/M/ a források kategorizálásának és rangsorolásának az eszközt a forrásindikáció szolgálatába próbálja állítani, amely az első pillantásra talán szellemesnek tűnhetik, alaposabb szemügyrevétel után inkább játékosnak és elhibázottnak kell minősíteni, mert *főlöszlegesen bonyolult, funkció nélküli cikornyákkal terhelt, de feladatát mégis csak hézagosan, töredékesen oldja meg*. Nehéz megszabadulni a gyanútól, hogy az ISBD/M/ szerkesztőinek előbb jutott eszébe, hogy a forrásokat kategóriákba sorolják és e kategóriákat rangsorba szedik, s csak azután kezdték el a feladatot keresni, amelynek a szolgálatába a már kialakított eszközt állítani lehetne.

S ez a benyomás akkor sem oszlik el, ha magát a források rangorszábrályát vesszük szemügyre.

E szabály – az ISBD/M/ prelimináris rendelkezései között (5.1) – egészen kategórikusan mondja ki, hogy *a leírás egyes adatait a legmagasabb rangú forrásból kell venni*, amelyben megtalálhatók.

Világos, hogy ennek a rendelkezésnek csak akkor van egyáltalában értelme, csak akkor nem üres szószaporítás, ha egy meghatározott adatnak, egy bizonyos információnak, pl. címnek vagy szerzőségi adatnak, nem csak az egyik konkrét formájára vonatkozik, hanem valamennyi variánsára is: a különböző formákra, amelyeket ez az adat a különböző forrásokban ténylegesen ölt. E szabály tehát magában foglalja azt a már sokkal rosszabb hangzású parancsot is, hogy egy magasabb rangú forrásban is megtalálható adatot akkor sem szabad alacsonyabb rangú forrásból merített formájában a

leírásnak az illető adatot megillető helyére, a megfelelő adatsoportba beilleszteni, ha az a magasabb rangú forrásban megjelenőnél teljesebb vagy helyesebb információt nyújt.

A rangorszábrálynak ezt a kellemetlen implikációját a mi szabványunk – hősiesen – kifejezetten vállalja is: „... ha valamely adatot a források párhuzamosan több változatban tartalmazznak, az előírt rangsor szerinti legmagasabb szintű forrás alapján kell leírni az adatot akkor is, ha e forrásban a közlés csonka vagy téves”, (3.3.1. §.). Ezt a lényegében elfogadhatatlan implikációt az érintett eseteknek csak egy töredékét – ti. a téves adatokat – illetőleg enyhíti egy kissé 3.5.4. §-ának az a rendelkezése, hogy „A téves adatokat azokban az adatsoportokban, ahol ezt a részletes szabályok előírják, szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel és az utána írt helyes adattal (!) helyesbíteni kell.”

Ezzel a bátor kiállásával, a rangorszábrály logikus, de kellemetlen következményeinek vállalásával a szabvány teljesen egyedül áll. Rajta kívül ezeket nemcsak formailag, de lényegileg sem vállalja senki. Még az ISBD/M/ sem. Ez nemcsak explicit hangoztatásától őrizkedik, de magát a szabályt is rögtön elejti, mihelyt kényelmetlennek találja. S ez már a leírás első adatára, a főcíme vonatkozó rendelkezéseiben bekövetkezik. Ez önmagában eklatáns bizonyítékát adja a rangorszábrály elhibázottságának.

Amit mi főcímenek nevezünk, azt az ISBD/M/ *“title proper”*-nek hívja, és így definiálja: *“Title proper = The chief title of a publication”* (ld. 2.1.). Ez így eléggé homályos, semmitmondó. Világosabbá a címlap meghatározásában válik (uo.), amelyből kiderül, hogy a *“title proper”*-nek *“full”*-nak, tehát teljesnek kell lennie, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a főcím az a cím, amely a könyvön található összes címvariánsok közül a legteljesebb, a legkimerítőbb információt adja a könyv tartalmáról. Ezzel az ISBD/M/ definíciói a főcím fogalmát határozottan a cím gondolati tartalmához, a benne foglalt információ mennyiségéhez és minőségéhez kötik [9].

Ennek azonban az ISBD/M/ 1.1.2. §-a – amely szerint *„a főcímet a címlapról írjuk le”* – élesen ellentmond. Hiszen ez azt jelenti, hogy több címvariáns esetén a választásnál nem a variánsok gondolati tartalma és informatív értéke közötti különbség, hanem egyedül a variáns lelőhelye, forrása, a döntő szempont: *főcím az, amely a címlapon, az elsőrangú forrásban foglal helyet*.

A két rendelkezés persze összeegyeztethetetlen [10]: minden címleíró tudja, hogy sok olyan könyv van, amelyben a teljes főcím a címlapon nem található meg, s ilyenkor a két kritérium: a tartalmi, a teljesség kritériuma, és a legmagasabb rangú forrásban való megtalálhatóság, nem esik egybe. A tartalmi szemponton nyugvó főcím-fogalom szemszögéből nézve tehát az 1.1.2. §. tarthatatlan, önmagának ellentmondó, de

ellentmondás van az ISBD/M/ két legelső és legfontosabb szabálya az 1.1.1. § és az 1.1.2. § között is.

Végül a címlap definíciója szintén ellentmondást foglal magában, összeférhetetlen lévén a valósággal. E definíció a címlap egyetlen elengedhetetlen kritériumává ugyanis azt teszi, hogy *viselnie kell a teljes főcímet*; összes többi ismertető jegye – hogy ti. „általában” a könyv elején áll, s hogy „általában” hordozza még a szerzőségi közlést és az impresszumot vagy annak egy részét is – közül egyik sem elengedhetetlen; ha bármelyikük hiányzik is, attól a címlap e definíció szerint még címlap marad.

A baj csak az, hogy a címleírók azt a könyv elején található lapot, amely az egyéni szerzőkre és más közreműködőkre, vagy a könyv létrehozatalában résztvevő közület(ek)re vonatkozó közlések mellett az impresszumot vagy annak egy részét is tartalmazza, akkor is címlapnak tekintik, ha csak egy olyan címet visel, amely kevésbé teljes és kimerítő, mint a könyv egy másik részén megjelenő variáns – szóval, ha a főcím nem található meg rajta. Sőt esetleg még akkor is, ha semmilyen címet nem tartalmaz.

Ezt persze az ISBD/M/ szerkesztői is nagyon jól tudják, s ezért címlap-definíciójukat a következő rendelkezéssel toldották meg: „*Egy ilyen a teljes főcímet magán viselő lap hiányában a kiadvány egy másik része, amelyen ez a teljes főcím megtalálható, kezelendő címlapként*”.

Meghökkentő huszárvágás! A cél, amelyet szolgálania kellene, nyilvánvalóan az összes itt eddig felsorolt ellentmondás feloldása. Az eredmény, amit valójában elér, ezzel szemben nem kevesebb, mint az, hogy a címlap-definíciót magát is nemcsak ellentmondásossá, hanem egyenesen értelmetlenné teszi. Az idézett passzus nemcsak a címlap-definíció, de az 1.1.2. §. alól is kihúzza a talajt: mindkettőt visszaszívja, annullálja. Hiszen nem kevesebbet mond, mint azt, hogy a címlapon való megtalálhatóság nem fontos: a teljes főcímet, akárhol tűnik is fel a könyvön, ugyanott és ugyanúgy kell leírni, mintha a címlapon állna. S hogy az ISBD/M/ szerkesztői tényleg ezt is akarták mondani, azt a főcímmel vonatkozó megjegyzésekről rendelkező 6.1.1. §-ban explicite is kifejezésre juttatják. De mi értelme volt akkor ennek az egész vargabetűnek?

Szabályzatban bűvészmutatványokat nem lehet büntetlenül produkálni. Az itt szóban forgó is megbosszulja magát: bőven ontja a megoldhatatlan másodlagos problémákat. Azt is implikálja-e az idézett rendelkezés, hogy – például – a kötésről vett főcímet szögletes zárójelbe sem kell ilyenkor tenni? Vagy pedig – miután ez még egy további, egészen általános formai szabályba is beleütközne – ennyire messze az ISBD/M/ szerkesztői mégsem akartak már elmenni? S az következik-e vajon a címlap e definíciójából, hogy a könyvnek azt a lapját, amely a teljes főcímet ugyan nem hordozza, de az

elfogadott gyakorlat a címlap-jelleget eddig mégsem tagadta meg tőle, ezentúl már nem kezelhetjük címlapként? S így az e lapon megjelenő szerzőségi és impresszum-adatokat szögletes zárójelbe kell most már tenni? Vagy pedig az ilyen lapot is „címlapként kell kezelni”, például a kötéssel együtt? Mindezek a kérdések megválaszolhatatlanok. Az ISBD/M/ eljárása, amikor a főcímet kategorikusan a címlaphoz köti, s azután ezt a megkötést a releváns esetekre vonatkozólag egyszerűen annullálja, annyira logikátlan és értelmetlen, hogy a belőle folyó másodlagos problémákra hiába is próbálnánk logikailag elfogadható választ keresni.

Csak egyetlen dolog világos itt tökéletesen. Az ti., hogy a nagy hangsúllyal beharangozott, szemre általános érvénnyel felruházott rangsorszabályát az ISBD/M/ már az első és legfontosabb konkrét lépésénél, a főcím megválasztásánál, egyszerűen elejti: kibújik alóla azzal, hogy másod- és harmadrangú forrásokat elsőrangúakként „kezelte”.

Az ISBD/M/ rangsorszabályának, az adekvátabb információt nyújtó, de csak alacsonyabb rangú forrásból vehető adat-variáns előnyben részesítését tiltó implikációja persze nemcsak a cím esetében vezet nemkívánatos eredményekre. Nem ritka, például, az olyan könyv sem, amely a borítóján magasabb, néha jóval magasabb kiadás-számot visel, mint a címlapján. A tényleges, a helyes szám majdnem mindig a magasabbik. A rangsorszabály viszont ilyenkor is a címlapon álló helytelen, mert elavult információt nyújtó adatvariánsnak a kiemelt leírását követeli.

Egy másik példa: a könyv két különböző megjelenési évet visel, s ezek közül a későbbit, amelyik általában a megjelenés tényleges éve, egy alacsonyabb rangú forrás tartalmazza, mint a korábbi. Az ISBD/M/ itt legalább arra mégis gondolt, hogy ha a második, esetleg harmadik évszám a copyright vagy a nyomás éve, akkor ezek a megfelelő minősítő rövidítéssel ellátva közvetlenül a magasabb rangú forrásból vett megjelenési év mellett, tehát nem eldugva, a megjegyzések között félig elsikkasztva, írassanak le, s így kellőképpen érvényre juthassanak. Ezt a mi szabványunk is átvette. De ha ilyen külön minősítés nincs, akkor az alacsonyabb rangú forrásban található későbbi, tehát helyes megjelenési évszámnak a papírforma szerint menthetetlenül a rangsorszabály áldozatául kell esnie.

Vagy: a szabvány 4.5.2.1. §-a úgy intézkedik, hogy „*Ha egy sorozatnak több címe van, a főcímet – a sorozatban megjelenő könyv sorozati adatszoportja számára – a források rangsora szerint kell megválasztani*”. Nem vitás, hogy a rangsorszabály merevségének ebben a vonatkozásában is bőven lennének nem kívánatos következményei.

Vessünk itt is egy pillantást arra, hogy a két – már említett – nagy nemzetközi jelentőségű katalogizálási szabályzat, amely egyaránt átveszi az ISBD/M/-et, milyen

álláspontot foglal el ennek rangszabályát illetően.

A RAK a szabályt elveti, és ezt a lehető leglogikusabb és legegyszerűbb formában teszi: a szabályt az „általában” szó beszúrásával megfosztja a szabály-jellegétől, és szerény irányelvű, gyakorlati útmutatássá degradálja, amelyet a címléíró, ha indokoltnak látja, figyelmen kívül hagyhat (115.2. §.). Ez ellen már semmi kifogás sem emelhető. Az „általában” szó egyszerűen elsőpri mindazokat a főcím körüli bonyoldalmakat is, amelyekkel az ISBD/M/ számalmas szélmalomharcát vívja: a RAK-nak nem okoznak problémát sem azok a könyvek, amelyeknek nincsen címlapjuk, sem azok, amelyek főcímüket nem a címlapjukon viselik.

Az AACR 2. kiadása nem vágja át ilyen radikálisan az ISBD/M/ bogozta gordiuszi csomót. Megoldása nem is olyan logikus, mint a RAK-é: részben az ISBD/M/ ellentmondásos útját járja. Bevezetőben szintén explicite deklarálja a rangszabály általános érvényét (1.0A1 §), ezután azonban csendben itt is, ott is áthágja e szabályt. (vö. 1.OH, 1.4F8, 1.6B2 §§.). Ez részben még a főcímre vonatkozó megoldására is áll. Hogy a főcím minden esetben megkaphassa a megfelelő helyét az első adatszoport élén, azt az ISBD/M/ ama rendelkezésének az elejtésével, hogy „A főcímet a címlapról írjuk le”, absolute logikus módon és simán éri ugyan el (vö. a 2.OB2 és az 1.1B7 §§-at), de közben az ISBD/M/ groteszk vargabetűjének egy részecskéjét mégis átveszi, amely forrásrangor-szabályával már aligha fér össze. Az, ahogyan a címlap fogalmát – talán még merevebben, mint az ISBD/M/ – szintén a főcím jelenlétéhez köti, éppúgy ellentmond a közfelfogásnak, mint amazé: az olyan esetekben, amikor ez az ellentmondás aktualizálódik, az első adatszoport többi adatát illetően teljesen problematikussá válik forrásuk rangsorhelyének és vele együtt a szögletes zárójel alkalmazásának a kérdése is.

A mi szabványunk állásfoglalása a rangszabály kérdésében mind a két ismertett szabályzaténál sikerületlenebb, sőt még az ISBD/M/-énél is elhibázottabb.

Főntebb már idéztük azt a passzusát, amelyben explicite elfogadja és vállalja e szabálynak éppen azt az aspektusát, amely a legvilágosabban juttatja kifejezésre e szabály elhibázottságát (3.3.1. §.). Ennél is súlyosabb azonban az a hiba, amit a főcím és annak forrása kérdésében, tehát éppen abban a kérdésben követ el, amely az ISBD/M/-et arra indította, hogy az ünnepélyesen enunciált szabályt ott, ahol a dolog komolyra fordulna, feltűnés nélkül, de definitíve, egyszerűen elejtse.

A szabvány ebben az irányban az első elhibázott lépést már a főcím definíciójával teszi meg, amely szakítva az ISBD/M/ diplomatikus megoldásával, ezt a definíciót az ISBD/M/ 1.1.2. §-ára alapozza, és a főcím alapvető kritériumává a címlapon való megjelenését teszi (1.14. §.): ezzel a meghatározással arra kényszerítve a

leíró, hogy olyan címet is főcímként kezeljen, amelyek nyilvánvalóan nem főcímek. Ez a hiba súlyosabb, mint akár az ISBD/M/-é, akár az AACR 2-é. Az utóbbiak is irreálisan szorososan kapcsolják ugyan össze a főcím és a címlap fogalmát, de ezt legalább nem a főcím, hanem csak a címlap definíciójában teszik; s így a leíró nem arra kényszerítik, hogy főcímként kezeljen egy címet, amely határozottan nem főcím, hanem csak arra, hogy címlapnak tekintse a könyvnek egy olyan részét, amely nem címlap. Ez az utóbbi logikátlanság nem csapódik le annyira közvetlenül a leírásban, nem torzítja el ennek struktúráját alapvetően; csupán a forrásindikációba, a zárójel-használatba visz több-kevesebb következtelenséget. Hogy a főcímmel magával ne történjék baj, arról, mint láttuk, mind a két szabályzat, ha nem is egyenes úton és logikus módon, de mindenesetre gondoskodik.

A főcím meghatározásában kifejezésre jutó hibás állásfoglalását a szabvány aztán „forrástiltalmi” szabályában (3.3.3. §.; megismételve a 4.1.1. §-ban) még tovább merevíti. E szabály – egyebek között – kimondja, hogy „a leírás első adatszoportjában nem írható le olyan főcím, . . . amelynek forrása nem a címlap”.

Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ez a szabály már a szabvány főcím-definíciójával sem fér össze, amely szerint főcím csak az lehet, ami a „címlapon” jelenik meg. A „forrástiltalom” szabálya szerint ezzel szemben úgy látszik, mégis csak van olyan főcím is, amely nem a „címlapon” áll! ?

Ennél a logikai elcsúszásnál persze sokkal nagyobb súllyal esik a latba a rendelkezés érdemi hibája, nevezetesen az, hogy lehetővé teszi olyan leírások megszületését, amelyeken a főcím a megjegyzések közé száműzetik, azok közé a megjegyzések közé, amelyekre a katalógusban lapozgató olvasók közül, mint tudjuk, csak igen kevesen vetnek ügyet s amelyek élén egy egyéb címadat (például: „kézirát gyanánt”), vagy egy szerzőségi közlés áll.

Mi indíthatta a magyar szabvány szerkesztőit e rendelkezés megtételére?

Az-e, hogy komolyan vették az ISBD/M/-nek azt a kategorikus, de nem komolyan gondolt kijelentését, hogy „a főcímet a címlapról írjuk le”? – tehát az, hogy nem sikerült megoldaniuk a rejtvényt, amelybe az ISBD/M/ valóságos álláspontját elrejtette? Vagy pedig az, hogy korrigálni kívánták az ISBD/M/-et, logikusabbnak tartván, ha ebben a vonatkozásban a főcímet ugyanabban az elbánásban részesítik, mint a párhuzamos és az egyéb címetek? Ezt a lehetőséget csak a teljesség kedvéért említem meg, mert ha valóban ez indította volna őket arra, hogy „forrástiltalmuk” hatályát a főcímre is kiterjesszék, akkor hibájuk még súlyosabb lenne, mint ha az ISBD/M/ téves interpretációja lett volna e lépésük indoka.

Nem lehet vitás, hogy a leírás vezéradatának mindenképpen a főcímnél kell lennie – a könyv bármelyik részéből kerüljön is elő. Sőt igazat kell adnunk az AACR 2-nek abban is, hogy ez a szabály még akkor sem dől meg, ha semmiféle cím sincs: ilyenkor ugyanis a leíró által kreált önkényes cím foglalja el a főcím helyét (lásd AACR 2. kiad., 1.1B7 §.).

A főcímre vonatkozó forrástiltalom elhibázott szabályára a koronát a szabványnak a 6. adatsoportha, a megjegyzések adatsoportjára vonatkozó rendelkezései teszik fel. Világos, hogy aki megengedhetőnek tartja, hogy az első adatsoportból kitiltsa a főcímet, annak a főcím közlésének pótlását, legalább a megjegyzések között föltétlenül a legelső helyen kellene biztosítania. A szabvány 4.6.2.1.1. §-ra féloldalnál jóval többet szentel a főcímre vonatkozó megjegyzések kérdésének, anélkül, azonban, hogy ezt a saját logikája szerint kétségtelenül legelengedhetlenebb megjegyzés-fajtát megemlítené!

Ennyit a magyar szabványnak a főcímre vonatkozó forrástiltalmáról, amelyet valamennyi nem az ISBD/M/-ből átvett hibája között a leg súlyosabbnak tartok.

S e megállapításhoz önként kapcsolódik az a másik, hogy maga az összetett és széles körű forrástiltalmi szabály, amelynek a főcímre vonatkozó tilalom csak része, teljes egészében is szerencsétlen – a címében szereplő „tilalom,” szót is beleértve. Maga az ISBD/M/tilalmat csak egyetlen egyet állít fel: a leírt könyvben nem szereplő szerzőségi adatnak az első adatsoportban való közlésére vonatkozót; de a „tilalom” szót itt sem használja. A címlapon nem szereplő párhuzamos címre és egyéb címadatra vonatkozó ISBD/M/-tétel (1.2.1. §.) nem tilalom, sőt még csak nem is szabály, csupán az általában célszerűnek tekinthető eljárásra vonatkozó irányelv, gyakorlati utasítás, amelynek követése alól azonban a „normally” szó meghatározatlan körű kivételt engedélyez. A kötetjelzésnek és a kötetzámnak a megjegyzések közé való száműzéséről pedig az ISBD/M/éppúgy semmit sem tud, mint a főcímről. Hogy ebből az elfogadható, rugalmas és valóságközeli álláspontból miért lett a magyar szabványban egy széles körű merev, drákói „tilalom”, amely még alaposan el is mélyíti a rangorszáby által amúgy is okozott bajokat, arra nem találok semmiféle magyarázatot.

Következtetések

Az elmondottakból konkrét következtetéseket és javaslatokat is vonhatunk le. Ezek között az első és legfontosabb, hogy a szabványból még életbe léptetése előtt el kell tüntetni a főcímre vonatkozó „forrástiltalmat”

Emellett az is szükséges azonban, hogy a források rangorszábya és a „forrástiltalom” szabálya gyökeres átalakításon menjen át a fent elmondottak figyelembe-

vételével: az előbbiből küszöböljék ki az ISBD/M/-ből átvett ellentmondást, az utóbbiból pedig az indokolatlan eltéréseket az ISBD/M/-től.

Végül pedig az is kívánatos, hogy ott, ahol az AACR 2. kiadása vagy a RAK már végrehajtotta egy-egy problematikus ISBD/M/ szabály korrekcióját, a magyar szabvány se habozzék ezt megtenni. E javaslatomat arra alapozom, hogy a szóban forgó korrekciók a nemzetközi gyakorlat teljes egységének a megvalósulását már úgyszólván megvárta, ha esetleg nem is általánosan, de feltehetőleg a világ nagyobbik feléből ki fogják szorítani az ISBD/M/ eredeti, elhibázott vagy legalábbis kevésbé célszerű rendelkezéseit. Mi magyarok, a kellő nemzetközi súly híján, ilyen helyesbítést aligha kezdeményezhetünk. De nagy hibát követnénk el, ha azokban az esetekben, amelyekben ilyen kezdeményezések a kellő súllyal már megtörténtek, ezeket nem sietnénk a saját javunkra is fordítani, és a két ágra szakadt nemzetközi gyakorlatnak nem a helyesebbik, a célravezetőbb és a rövidesen nyilván elterjedtebbé is váló ágához csatlakoznánk. Elég sajnálatos, hogy az ISBD/M/ egyik leg súlyosabb hibájának, a forrásindikáció eszközei elégtelenségének, a zárójelek forrásjelző szerepének a vonatkozásában egy ilyen választás lehetősége előtt az utat eddig még nem nyitotta meg egy a fentiekhez hasonló súlyú kezdeményezés.

Egyéb, kisebb jelentőségű hibák

Ezzel végére értünk központi – a forrásindikáció, a forrásrangor és a forrástiltalom szabálycsoportjára vonatkozó – mondanivalónknak. E szabálykomplexumhoz viszonyítva a szabvány többi hibája aránylag kisebb jelentőségű, de azért említést érdemel. Mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell itt említenünk azt is, hogy a szabvány három vonatkozásban messze túlszárnyalja mintaképét.

Az ISBD/M/-nek a második nagy hibája az, hogy a többkötetes könyvek leírására adott szabályai elnagyoltak, hiányosak, sőt itt-ott ellentmondásosak is. Ezt a súlyos hiányosságot a magyar szabvány maradéktalanul korrigálja, amikor az egykötetes könyvek leírásának a sémája mellé odaállítja a többkötetes könyvek több-, valamint egylépcsős leírásának részletes és az egykötetes könyveivel teljesen egyenértékű sémáit.

Az ISBD/M/-nek, ha nem is ily nagy, de még mindig elég súlyos hiányosságát korrigálja a szabvány akkor is, amikor leírás-modelljei közé beiktatja az analitikus leírás ugyancsak részletesen kidolgozott teljes sémáját. S végül – az ISBD/M/-mel ellentétben – nem feledkezik meg a számok írásmódját szabályozó általános rendelkezések beiktatásáról sem.

Ennek előrevetése után térjünk rá az ISBD/M/ három olyan részletkérdésre vonatkozó kifogásolható rendelkezésének a megbeszélésére, amelyeket részben vagy egészben a szabvány is átvesz.

Az első az, hogy szabványunk *szerzőségi adatként kezelte olyan adatokat is, amelyek sem a személy, sem a testület nevét nem tartalmazzák* (4.1.4.3. §., 4.2.3.1. §.). Ennek nincs értelme, viszont sok bajt okoz, mert teljesen lehetetlenné teszi a határvonal megvonását az egyéb címadatok és a szerzőségi adatok között. Így ebben a vonatkozásban szükségszerűen viharosan ingadozó gyakorlat fog kialakulni. Ezt frappánsan illusztrálják a szabvány példái, amelyek szerint a „Lezárva 1963. aug. 30.”, vagy „a nemzetközi testületek jegyzékével” nem egyéb címadat, hanem szerzőségi közlés.

Az ISBD/M/ kisebb hibái közé sorolnám azt az intézkedést is, hogy *a hasonmás-kiadások és fotografikus reprintek leírásaiban, amelyeknek az impresszumában természetesen a reprint adatait írhatja le, az eredeti kiadás megjelenési adatainak, valamint annak a ténynek a közlését, hogy a leírt darab új lenyomat, csak a megjegyzésben engedi meg* (ISBD/M/: 3.2.6. §.). Holott a szóban forgó tény fontos, és közlése föltétlenül szembeszökőbb helyet érdemel a leírásban, mint a megjegyzések közé sorolást. És egyáltalában, miért feledkezik meg az ISBD/M/ arról, hogy az egyedi kiadás jelölésére, adatainak közlésére külön adatcsoportot kreált, és ennek igen előkelő helyet biztosított? A hasonmás és hasonló kiadásokra vonatkozó adatok magától értetődően ebbe az adatcsoportba kíváncsoznak; minden más megoldás illogikus.

A magyar szabvány idevágó rendelkezései ellentmondóak. 4.6.2.3.1. §-ának második mondata egyszerű átvétele az ISBD/M/ merev előírásának; 4.3.6.1. §-a viszont ennél rugalmasabb álláspontot foglal el, úgy rendelkezvén, hogy *„Az eredeti kiadás megjelenési adatait – a könyv közlésmódjától függően minősített adatelemként (például: egyéb címadatként), ilyen lehetőség hiányában pedig a megjegyzések adatcsoportjában kell közölni”*. A szabály utóbbi variánsában sem egészen érthető persze, hogy „minősített adatelem”-ként miért a címadatok között, és miért nem a kiadás adatcsoportjában jelöli ki a szóban forgó adatok helyét.

Végül harmadiknak azt említeném itt meg, hogy nem szerencsés az ISBD/M/ szerkesztőinek a döntése egy olyan esetben, amikor leírás-modelljük szerkesztésének a belső logikája szembefordítja őket a bibliográfiai leírás legáltalánosabb formai elvével, amely szerint *a leírásnak minél rövidebbnek, tömörebbnek, minden szószaporítástól, de főleg minden ismétléstől mentesnek kell lennie*. Ez akkor esik meg velük, amikor úgy intézkednek, hogy a sorozatba tartozó olyan többkötetes könyveknél, amelyeknek egyes kötetei a sorozat számozásában külön sorszámot vagy jelölést kaptak, az egész sorozati adatcsoportot a leírás második, részletező, szintjére kell

átvinni. Az ISBD/M/ ezt az intézkedést óvatos fogalmazásban egy megjegyzésben rejti el (8.1. §-ának 3. megjegyzése), amely még az iránt is kétségben hagy, hogy ezt a leírást nehezen igazolható módon megnyújtó megoldást vajon nem csak azokra az esetekre korlátozva engedi-e meg, amikor egy többkötetes könyvnek csak egyetlen kötete kerül leírásra.

A szabvány viszont ezt a problematikus rendelkezést is megint az ISBD/M/-nél jóval kielezettebben formulázza meg. A 3.1.3.2. §. ui. úgy szól, hogy az ilyen könyveknél *„a sorozat teljes adatcsoportját kötetenként meg kell ismételni”*. E fogalmazás érdeme, hogy első pillantásra felhívja a figyelmet a rendelkezés elhibázottságára, hiszen expressis verbis nem kevesebbet mond, mint azt, hogy egy tíz kötetes könyv részletező leírásában ilyenkor a sorozati adatcsoportot tízszer meg kell ismételni. (Ez még elfogadhatatlanabbá válik, ha a szabvány leírás-modelljére gondolunk, amely a sorozati adatcsoportot egy sor olyan megengedett adatelemnek a beiktatásával, amelyet az ISBD/M/ teljesen mellőz, még alaposan és fölöslegesen fel is duzzasztja.) Ha a többkötetes könyvek ISBD/M/ szerinti kétszintes leírásának a logikája – ti. az az alapelve, hogy az egész könyvre vonatkozó adatok élesen elkülönítendőek a csupán az egyes kötetekre vonatkozóktól – e mellett a rendelkezés mellett szól is, nézetem szerint *ennek az érvnek meg kell hátrálnia a bibliográfiai leírás kötelező ökonómiajának általánosabb érvényű és nagyobb súlyú elve előtt*.

Végül vegyük szemügyre a szabványnak két olyan részletkérdésben tett vitatható húzását, amelyben az ISBD/M/ teljesen ártatlan.

A szabvány már 3.3. §-ában szolgál egy terminológiai meglepetéssel: *„címlap”* helyett *„címloldalról”* beszél, élesen szembehelyezkedve nemcsak a köznyelvvvel, de a szakma meggyökeresedett terminológiájával is. Gyakorlatilag fontossá ez az újítás azután a 4.4.2. §-ban válik, amely állandóan *oldalszámot mond lapszám helyett*, s egyenesen mehökkentővé a 4.4.2.1. §. következő rendelkezésében: *„Ha a könyv lapjai mindkét oldalukon számozottak, a könyv terjedelmét oldalszámozásként (rövidítése: o. vagy p.), ha pedig a lapok csak egyik oldalukon számozottak, lapszámozásként (rövidítése: l. vagy fol.) kell leírni”*.

A szándék nyilvánvaló. A „lap” szót a magyarban valóban két különböző jelentéssel használjuk: a kétoldalas lap megnevezésére éppúgy, mint a két oldal közül csupán az egyiknek a megnevezésére, vagyis „oldal” jelentéssel.

Ez azonban csak a köznyelvre vonatkozik. Szakmai terminológiánk szóhasználata a kezdetek óta úgyszólván töretlen /11/; „lap”-ot mondunk, és nem „oldal”-t, „címlap”-ot, és nem „címloldal”-t; a kétoldalas „lap” megjelölésére viszont ugyanilyen egyértelműen a „levél” szót használjuk. A szakítást ezzel az évszázados tradícióval a szabvány célja és funkciója – Magyarországon

bekapcsolása a bibliográfiai leírás világméretű nemzetközi egységesítésébe – nem kívánja meg, és így nem is igazolhatja. Enélkül pedig jogossá csak az tehetné, ha terminológiánk *szakmai* szóhasználata lenne kétértelmű. A szabvány azonban nem egy ilyen kétértelműségnek, hanem csak egy *a köznyelv és a szaknyelv között fennforgó ellentmondásnak a kiküszöbölését célozza meg*, tehát olyasmit, ami többnyire teljességgel megvalósíthatatlan, s ezért már célkitűzésnek sem reális.

A szabvány e lépését ezért elhibáztottnak és elfogadhatatlannak tartom, de legalább nem érthetetlennek. Viszont az, hogy az *l.* rövidítést egy új, az eddigőtől eltérő jelentéssel ruházza fel, az már *érthetetlen lépés* is. Ez a rövidítés ma sok ezer magyar katalógus egész jelenlegi cédulaállományában, sok millió leírás terjedelm-adataiban az eddigi jelentésével szerepel, egy olyan adatban tehát, amely a katalógushasználók jó részét nagyon is érdekli. Ennek az adatnak a megismerése ma egyetlen pillantást igényel csupán. Viszont az *l.* rövidítésnek a szabványban előírt jelentésmódosítása után minden olvasónak, aki meg akarja tudni, hogy a keresett könyv 300 vagy 600 oldalas-e, először azt kellene kiderítenie, hogy a könyv leírása a szabvány életbelépése előtt vagy után készült-e. Hogy ez a tévedések és félreértések állandó forrása lenne, az nem lehet kétséges. Amennyiben tehát a szabványnak a régi hagyománnyal való teljességgel indokolatlan szembe fordulása tényleg hatályba lépne is, az *l.* rövidítés előírt jelentésváltozása akkor sem lenne tartható: e rövidítést föltétlenül fel kellene cserélni benne a jelenleg is használatos *lev.* rövidítéssel.

Egyébként az a mód is erősen kifogásolható, ahogyan a „lap” szónak az „oldal”-al való felcserélése, tehát egy nagyon is széles körben érvényre jutó terminológiai újítás bevezetése történt. A szabvány előkészítő publikációiban – a *tervezetben és a hozzászólások közzétett jegyzékében* – még semmi nyoma sem volt; a nyilvánosság elé csak a szabványalkotás legutolsó fázisában, a kész szabványban került. Ez megkérdőjelezi az egész előkészítő eljárás kollektív jellegének a komolyságát.

Egy másik pontja a szabványnak, amelyet ugyancsak célszerű lenne még idejében kiküszöbölni, a „*bibliográfiai szint*” terminusa. E terminus használatának a szabványban semmi funkciója, sőt semmi értelme sincsen; megjelenése zavartkeltő és ezért megengedhetetlen.

A szabvány 2.2. §-a a következőket mondja:

- „Aszerint, hogy a *leírás tárgya*
- egyetlen fizikailag önálló egységből álló könyv (egykötetes könyv vagy többkötetes könyv egy kötete . . .),
 - fizikailag több önálló egységből álló könyv (többkötetes könyv egésze vagy több kötete) . . .,

vagyis a leírás *bibliográfiai szintje szerint* . . . a leírás lehet monografikus, összefoglaló, analitikus szintű”.

Meghökkentő mondat! – egyenlőségjelet tesz a „*leírás tárgya*” és a „*leírás bibliográfiai szintje*” terminusok közé! Hogy lehetséges ez? Ha egyszer a szabály szerkesztői felismerték és ki is mondták, hogy a leírások osztályozásának, amelyről itt szó van, az alapja a leírások tárgyának a fajtái közötti különbség, akkor hogyan juthatott az eszükbe a „*bibliográfiai szint*” fogalmának, azaz helyesebben, ezeknek az itt minden értelmet nélkülöző szavaknak a beszúrása? Mi értelme van annak, hogy amit egészen pontosan és világosan a leírás tárgyaként, e tárgy fajtájaként jelöltek meg, azt a legnagyobb mértékben kódösen („*vagyis*” – mondják) még a leírás bibliográfiai szintjének is nevezzék?

Az idézett paragrafusnak egyébként ezen a megmagyarázhatatlan és káros szépséghibáján kívül még egy másik logikai hibája is van. A „*monografikus szintű leírás*” terminusa, illetve annak meghatározása azt a benyomást kelti, hogy az egykötetes könyvek és az olyan többkötetes könyvek, amelyeknek csak egyetlen kötete kerül leírásra, egyforma elbánásban részesítendőek, leírásuk sémájának megválasztásánál egy kalap alá vehetők. Ez persze nincs így. *A többkötetes könyv egyetlen kötete, akár egy, akár többlépcsős leírást kapjon is, mindig másképpen írandó le, mint az egykötetes könyv*: az utóbbi a szabvány első leírásmodellje szerint (3.1.2. §.), az előbbi a második vagy harmadik modell szerint (3.1.3. és 3.1.4. §§.). Az első három leírás-modell címe – az „*Egykötetes könyvek (monografikus szintű) leírása*” és a „*többkötetes könyvek (összefoglaló és monografikus szintű) többlépcsős*” – illetve – „*egylépcsős leírása*” – egytől-egyig szembe szökően tautológikus, szóval olyan, amilyenek semmiféle szabályzatban nem lehet helye. Nem vitás, hogy a logika éppúgy, mint a szabvány világossága ezeknek az értelemzavaró sallangoknak a kiküszöbölését – többek között a leírás mind a négy modelljének (3.1.2.–3.1.5. §§.) a címéből a zárójeles betoldásoknak a törlését – követeli. Arról nem is szólva, hogy a „*monográfia*” szót itt nemcsak a magyar köznyelvben elfogadott jelentésétől, hanem ezen kívül még az ISBD/M/ által használttól is eltérő jelentéssel alkalmazzák.

Apróbb szépséghibák is találhatók a szabványban, ezek közül azonban csak egy érdemi meg a felemlítést. *A sajtóhibák mennyiségét – tekintettel a műfajra – igen nagyra kell mondanunk*. Elvégre a szabványok egyik funkciója, hogy pontos, precíz munkára szorítsanak, s ennek a példamutatás az egyik nem mellőzhető eszköze. A sajtóhibák között még értelemzavaróak is akadnak. A 3.1.3.1. §-ban, például, „A kötetek száma és oldal számuk” adatelemet csupa nagybetűvel szedték, de csillagot is tettek melléje. Pedig a 3.1.1. §. jelmagyarázata szerint a nagybetűs szedés azt jelzi, hogy az illető adatelem „az egyszerűsített leírásban is kötelező,

nélkülözhetetlen"; a csillag viszont azokat az adatelemeket jelöli, „amelyeknek feltüntetése a teljes leírásban sem kötelező, hanem csak megengedett”.

Jegyzetek

- [1] Bibliográfiai leírás. Könyvek. Magyar Népköztársasági Országos Szabvány. MSZ 3424/1-78. Bp. Magyar Szabványügyi Hivatal, 1978. 75 p.
- [2] ISBD/M/. International standard bibliographic description for monographic publications International Federation of Library Associations. London, IFLA Committee on Cataloguing, 1974. X, 36 p.
- [3] A leírások egy részében még egy harmadik tárgyra vonatkozó, s ezen az alapon egy harmadik kategóriába sorolandó adatok is csatlakoznak az első kettőhöz: az egy egyéni szerző vagy testület egész össz-művét, oeuvre-jét hozzáférhetővé tevők. Ezt a tényt azonban mondani valónk leegyszerűsítése érdekében itt figyelmen kívül hagyhatjuk. E harmadik kategóriába tartozó adatelemek ugyanis – amellet, hogy sok címleírásból teljesen hiányoznak, sok másban pedig azonosak a műre és a könyvre vonatkozó megfelelő adatelemekkel – a bibliográfiai leírásban nagyon alárendelt szerepet játszanak, s jobbára csak a címleírás másik részében, a címfejben jelennek meg. (Vö. Domanovszky, Ákos: Functions and objects of author and title cataloguing. Budapest – München, 1975.)
- [4] Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken vom 10. Mai 1899. Beirat für Bibliotheksangelegenheiten. Berlin – Behrend, 1909. X, 179 p.
- [5] A Központi címjegyzék katalogizálási szabályai. Kézirat gyanánt. Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Bp. OKBK, 1928. 45 p.
- [6] Regeln für die alphabetische Katalogisierung (RAK). Berlin, Bibliotheksverband der Deutschen Demokratischen Republik, 1976. 1-4. Bd.
- [7] A RAK „Umschlag” terminusa egyaránt jelenti a fűzött könyvek borítófedelét és a kötött könyvek kötését; a „Rücken” a gerincét (vö. 107.§.). Ugyanez a paragrafus explicite kizárja mindkét vonatkozásban a laza védőköpenyt, ami csak azt jelentheti, hogy ez a könyvön kívüli forrásnak minősül. E rendelkezés helyessége vitatható.
- [8] Anglo-American cataloguing rules. 2. ed. Chicago, American Library Association; Ottawa, Canadian Library Association; London, The Library Association, 1978. XVII, 620 p.
- [9] Szépirodalmi műveknél ezt a maximális értékű információt természetesen a teljesen név jellegű egyedi címük adja.
- [10] Egy különleges konstelláció kivételével, persze: ha ugyanis a könyv két különböző olyan címvariánst visel, amelyek nagyjából egyforma joggal minősíthetők főcímnak, "chief" és "full" title-nek, akkor a főcím kiválasztásánál az elsődleges szempont, a tartalmi teljesség szempontja mellett másodlagosan jogaiba lép a források rangsorának szempontja is. Az egyenrangú, vagy ilyennek érzett két főcím közül választásunk nyilván a magasabb rangú forrásban, általában a címlapon található variánstra fog esni. A nagyjából egyenlő információs értékű fő- és alcím közötti választás megejtésével a leggyakrabban előforduló esetet illetően a szabályzatok egy külön explicit rendelkezése foglalkozik: az, amely a címlap elrendezésétől vagy tipográfiájától teszi függővé a döntést.
- [11] Ez a magyar szabványok szóhasználatára is áll. Az MSZ 3402-ben (Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolofonja), például, ezt olvassuk: „Lap (5.436) a könyv levelének egyik felülete (németesen oldalnak is nevezik). Rendszerint a könyv terjedelmének egysége. A lap szó használata a levél (lásd ott) értelemben helytelen.” – A még ma is érvényben levő címleírás szabványt (MSZ 3424-60) és magának az új szabványnak a tervezetét nem is kell itt említenem.

DOMANOVSKY Ákos: Egy jó szabvány hibáiról

A könyvek bibliográfiai leírásának új magyar szabványa (MSZ 3424/1-78) általában sikerültnek mondható, de nem mentes a hibáktól sem. E cikk csak e hibák vizsgálatával foglalkozik, megkülönböztetve őket aszerint, hogy az ISBD/M/ elhibázott rendelkezéseinek mechanikus vagy módosított átvételében gyökereznek-e, vagy pedig attól teljesen függetlenül keletkeztek. Az ISBD/M/-nek a forrásindikációra és a forrásrangsorra vonatkozó hibáit a magyar szabvány csupán átveszi, de egy túlnyomórészt elhibázott, terjedelmes forrástiltalmi előírás megszerkesztésével már túltesz a minta hibáin.

* * *

DOMANOVSKY, Á.: Some deficiencies of a good standard

The new Hungarian standard for the bibliographic description of monographs (MSZ 3424/1-78) can generally be regarded as adequate, though some errors can also be detected. The article analyzes only these errors on the basis of their origin i.e. whether they are mechanical adoptions or modified versions of the erroneous rules of ISBD(M) or entirely independent thereof. The deficiencies concerning source indications and the order of sources are adopted, but by presenting and inadequate, lengthy rule for the prohibition of certain sources, the Hungarian standard even surpasses the deficiencies of the original.

* * *

ДОМАНОВСКИ, А.: О недостатках одного хорошего стандарта

Новый венгерский стандарт библиографического описания книг (MSZ 3424/1-78) вообще можно считать удавшимся, но он не свободен от ошибок. Данная статья занимается только разбором этих ошибок, делая разницу между теми, которые получились в результате механического использования ошибочных предписаний ISBD(M) и сделанными совершенно независимо от него. Ошибки ISBD(M) в индикации источников и в порядке источников попросту перенесены в венгерский стандарт, но в обширных и по большей части неверных предписаниях по запрещению источников венгерский стандарт по количеству ошибок превосходит свой образец.

DOMANOVSKY, Á.: Über die Mängel einer ansonsten guten Norm

Die neue ungarische Norm (MSZ 3424/1-78) der bibliographischen Beschreibung der Bücher ist zwar im ganzen genommen ein gelungenes Werk, es ist jedoch nicht völlig frei von Fehlern. Der Artikel befasst sich mit der Untersuchung dieser Fehler, und zwar danach differenzierend, ob diese einer mechanischen oder modifizierten Übernahme der verfehlten Vorschriften des ISBD/M zuzuschreiben sind oder völlig unabhängig davon entstanden. Die in der Norm ISBD/M bezüglich der Quellenangabe und der Quellenreihenfolge enthaltenen Fehler wurden die ungarische Norm einfach übernommen, aber diese übertrifft mit ihrer verfehlten, umfangreichen Quellenverbotsvorschrift sogar die Fehler ihres Vorbildes.

